

ВЛИЯНИЕ НА ПОЛА И ВЪЗРАСТТА ВЪРХУ ЦЕННОСТНАТА СИСТЕМА НА СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРИН

Красимира Байчинска, Магдалена Гарванова

The aim of the article is to reveal the influence of sex and age on the significance of value categories, dimensions and interests. The results of the study show that men attribute greater importance to values of self-enhancement and openness to change that expressed the individualistic motivation. On the contrary, the values of self-transcendence and conservatism that stand for the collectivistic motivation are more important for women. Analysis of age dynamics of value system reveals a tendency towards increase of collectivistic resp. decrease of individualistic motivation with age. An attempt to explain sex and age differences in value priorities of contemporary Bulgarian is also made.

Въведение

След 1989 година в българското общество сме свидетели на двупосочен процес. От една страна, се обезценяват афишираните колективистични ценности на социализма, а от друга страна, се гради нова идеология, базирана върху индивидуалистичните ценности — правото на по-силния, по-успешния и по-амбициозния. Ценностният преход във всички сфери на социалната дейност (култура, политика, икономика и др.) води до изменения в ценностните приоритети на личностно ниво (Байчинска, 1996). Посоката и темпът на социалната промяна обаче, зависи в голяма степен от това, как мъжете и жените от различните поколения ценностно осмислят идеята за българския преход към демокрация. Затова проблемът за влиянието на пола и възрастта върху ценностната система на съвременния българин става актуален както в практически, така и в теоретичен план. Докато за социологическата перспектива е значим начинът на вписване на половите и междупоколенчески отношения в цялостния социален контекст, социално-психологичната гледна точка, на която заставаме и ние, се интересува от променливите пол и възраст по-скоро като средство за проникване в дълбоките пластове на личностната идентичност, където важно място заемат ценностите на индивида, формирани в определен социокултурен контекст.

Преобладаващите теории в психологичната литература за влияние на пола и възрастта върху ценностната система ги разкрива като значими фактори на личностната промяна. Така например, социално-ролевата теория твърди, че в процеса на социализация двата пола усвояват различни социални роли и се учат да преследват различни жизнени цели, които са културно детерминирани (полово-ролеви стереотипи: „мъжественост“ и „женственост“) и водят до различна полова идентичност (Крайг, 2003). Независимо от голямото разнообразие в повечето общества — и традиционни, и модерни — се наблюдава обща тенденция към интернализиране на мъжествени и женствени поведенчески модели (Хофстеде, 2001). Момчетата се насърчават да бъдат мъжествени — независими, самоконтролиращи се, стремящи се към постижения, самоуверени, съревнователни, рационални и т.н., докато от момичетата се очаква да бъдат женствени — привлекателни, емоционални, чувствителни, състрадателни, да проявяват по-голямо послушание и зависимост и т.н. (Bem, 1981; Spence, 1985; Силгиджиян, 1998). Парсънз и Бейлз, изследвайки семейните роли, установяват, че мъжете усвояват „по-инструментални, ориентирани към задачата роли“ (instrumental, task-oriented roles), а жените — „по-експресивни, ориентирани към човека роли“ (expressive, person-oriented roles). Мъжът е общественият, публичен човек, а за жената приоритетно е частното пространство — семейството (Parsons & Bales, 1953). Подобно на тях, Бакан изследва различията в начините на социалното и емоционалното функциониране при двата пола и нарича ориентацията при мъжете насочена към „активност и автономност“ (agency), а при жените — насочена към „общуване и връзки с другите хора“ (communion) (Bakan, 1966).

Различната мотивация и ориентация на двата пола води в голяма степен до различия в техните жизнени цели. При жените приоритет имат ценности, които изразяват експресивни, комуникативни и колективни цели, а при мъжете — ценности, репрезентирани инструментални и индивидуални цели, ориентирани към активност и независимост в мисленето и действието. Изследвания върху западните общества не установяват полови различия в значимостта на ценностите, които изразяват базисни потребности за стабилност, сигурност, личностно и социално оцеляване (Maslow, 1970; Prince-Gibson & Schwartz, 1996). Българските изследвания в тази насока показват обаче, че при жените потребността от сигурност е по-силно изразена (Андреева и Янчева, 1997; Величков и др., 1998). Поради общия контекст на социализацията, насочен към унифициране на ценностите на индивидите с цел поддържане на социалния ред, литературните данни не посочват различия между мъжете и жените спрямо ценности, които репрезентират толерантност и грижа за благополучието на другите, съдържащи се в категорията универсализъм (Prince-Gibson & Schwartz, 1996).

По отношение на възрастта, изследванията доказват, че с нейното увеличаване нараства значимостта на ценностните категории, които се отнасят до колективните интереси: традиция и доброжелателност (по-